

HACCÂVÎ
(الحجّاوی)

Ebû'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b.
Ahmed b. Mûsâ el-Haccâvî el-Makdisî
(ö. 968/1560)

Hanbelî fakihi.

Muhtemelen 895 (1490) yılında Filistin'in Nablus şehrinin Haccâ köyünde doğdu. Bu sebeple Haccâvî nisbesiyle tanınmış olup Brockelmann bu nisbeyi Huccâvî şeklinde yanlış kaydetmiştir. Yaşadığı dönemde Şam'da Hanbelî mezhebinin yegâne müftüsü olduğu gibi bölgede fıkıh alanında herkesin başvurduğu bir fetva mercii idi. Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî eş-Şüveykî, Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. İbrâhim es-Sâlihî, Ebû'l-Berekât Muhibbüddin Ahmed b. Muhammed el-Ukaylî gibi hocalardan fıkıh yanında çeşitli dersler okudu. Ayrıca hadis derslerini takip ettiği Seyyid Kemâleddin Muhammed b. Hamza el-Hüsey-nî'den icâzet aldı (931/1525).

Emeviye Camii'nde ve bazı medreselerde ders veren Haccâvî, aralarında oğlu Yahyâ el-Haccâvî ile Şemseddin İbn Tarîf, Şemseddin er-Racîhî, Ebû Bekir b. Zeytûn ed-Dimaşkî es-Sâlihî, Şehâbeddin Ahmed el-Vefâî el-Müflihî, İbrâhim b. Muhammed el-Ahdeb es-Sâlihî ve Ebû'n-Nûreyn Osman b. Muhammed b. İbrâhim gibi âlimlerin bulunduğu birçok öğrenci yetiştirdi.

Haccâvî 17 Rebîülevvel 968 (6 Aralık 1560) tarihinde Şam'da vefat etti ve Kâsiyûn civarına defnedildi. Onun ölüm tarihi İbnü'l-İmâd tarafından 22 Rebîülevvel 960 (8 Mart 1553) olarak kaydedilmiştir (Şezerât, X, 472).

Eserleri. 1. *el-İknâ' li-tâlibi'l-intifâ'* (I-IV, Kahire 1351). Hanbelî mezhebinde "tercih ehli" olan âlimlerin tercih ettikleri sahih görüşlerden derlenen eser mezhebin temel kaynaklarından biridir. İbnü'l-İmâd'a göre kitap, nakillerin ele alınıp değerlendirilmesi ve ihtiva ettiği meselelerin çokluğu bakımından benzeri telif edilmemiş bir eserdir. Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî bu eseri *Keşşâfû'l-kınâ' ın (metn) el-İknâ'* adıyla şerhetmiştir (I-IV, Kahire 1319-1320; I-VI, nşr. Hilâl Mûsaylihî Mustafa, Riyad 1968; Beyrut 1982). 2. *Zâdü'l-müstakni' fi'htisâri'l-Mukni'* (Muhtaşarû'l-Mukni') (Kahire 1343, 1345-1379, 6. bs.; Mekke 1348). İbn Kudâme el-Makdisî'nin *el-Mukni'* adlı eserinin muhtasarı olup sadece Hanbelî mezhebinde-

ki tercih edilen görüşlere yer verir. Buhûtî bu eseri de *er-Ravzû'l-mürbi'* adıyla şerhetmiştir (Dimaşk 1304; Hindistan 1305; Kahire 1324, 1348, 1352; nşr. Ahmed Muhammed Şâkir ve Ali Muhammed Şâkir, Kahire 1954; nşr. Muhammed Abdurrahman Avad, Beyrut 1405/1985). *Zâdü'l-müstakni'*, Suudi Arabistan'da orta dereceli dinî okullarda *er-Ravzû'l-mürbi'* de bazı şeriat fakültelerinde ders kitabı olarak okutulmaktadır. 3. *Havâşî't-Tenkih fi'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Yahyâ b. Ahmed Yahyâ el-Cürdî, Kahire 1412/1992). İbn Kudâme'nin *el-Mukni'* adlı eserine Alâeddin Ali b. Süleyman el-Merdâvî tarafından *el-İnsâf fi mârifeti'r-râcih mine'l-hilâf* adıyla yapılan şerhin yine aynı müellife ait *el-Tenkihü'l-müşbi' fi tahriri aḥkâmî'l-Mukni'* adlı ihtisârının hâşyesidir.

Kaynaklarda Haccâvî'nin *Hâşiye 'ale'l-Fürû'*, *Şerhu'l-Müfredât*, *Şerhu Manzûmeti'l-âdâb li'bni Müflih*, *Şerhu Manzûmeti'l-âdâbi's-şer'iyye li'l-Merdâvî* adlı eserleri kaleme aldığı da kaydedilmektedir. Son eser, *Hediyetü'l-ârifin*'de (II, 481) *Şerhu Kaşidetü'd-dâliyye li-Şemsiddin el-Merdâvî* adıyla kaydedilen eserle aynı olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA:

Haccâvî, *Havâşî't-tenkih* (nşr. Yahyâ b. Ahmed Yahyâ el-Cürdî), Kahire 1992, nâşirin mukaddimesi, s. 29-42; Buhûtî, *er-Ravzû'l-mürbi'* (nşr. M. Abdurrahman Avad), Beyrut 1985, nâşirin mukaddimesi, s. 7-8; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, III, 215-216; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (nşr. Abdülkâdir el-Arnaût), Beyrut 1993, X, 472; İbnü'l-Gazzî, *en-Na'tü'l-ekmel* (nşr. M. Mutî' el-Hâfız - Nizâr Abâza), Dimaşk 1402/1982, s. 124-126; Muhammed eş-Şattî, *Muhtaşaru Tabakâti'l-Hanâbile*, Beyrut 1986, s. 93-94; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 481; Brockelmann, *GAL*, I, 503; *Suppl.*, I, 688; II, 447; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 267; Kehâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, XIII, 34-35; Sâlim Ali es-Sekafî, *Mefâtiḥu'l-fıkhî'l-Hanbelî* [baskı yeri yok], 1398/1978 (Metâbiu'l-Ehrâmi't-ticâriyye), II, 190; M. Muhammed Şerrâb, *Mu'cemü büldânî Filistin*, Dimaşk-Beyrut 1987, s. 290; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıḥ Âlimleri*, Ankara 1990, s. 200.

SALİM ÖĞÜT

HACCETÜ'İ-VEDÂ

(bk. VEDÂ HACCİ).

HÂCE

(bk. HOCA).

HÂCE ABDULLAH-ı ENSÂRÎ

(bk. HEREVÎ, Hâce Abdullah).

HÂCE ALİ ERDEBİLÎ

(bk. ERDEBİLÎ, Alâeddin).

HÂCE-İ CİHÂN

(خواجة جهان)

Hindistan'da
hüküm süren bazı devletlerde
yüksek mevki sahiplerine
verilen unvan.

Bu unvan muhtemelen ilk defa, Delhi'de hüküm süren Muizziler'den Sultan Muizzüddin Keykubad devrinde (1287-1290) Hâce Hatîrüddin'e verilmiştir (Yahyâ b. Ahmed es-Serhendî, s. 50). Hatîrüddin, Halaciler'den Celâleddin II. Firûz Şah döneminde de aynı unvanı kullanmıştır. Hâce-i cihân, Tuğluklu Sultanı Muhammed b. Tuğluk zamanında (1325-1351) vezirlere verilen "sadr-ı âlî" unvanının yerini almıştır.

Hindistan tarihinde birçok devlet adasını isimlerinden çok bu unvanla meşhur olmuştur. Alâeddin Halacî ve halefleri zamanında Sîrî kûtvâlî olarak hizmet eden Ahmed Ayaz, Muhammed b. Tuğluk'un 1325'te tahta geçmesi üzerine hâce-i cihân unvanıyla vezir tayin edilmiştir. Tuğluklular'dan III. Firûz Şah ile Ebû Bekir Şah dönemlerinde şahne* olarak görev yapan Melik Server, Firûz'un oğlu Muhammed'i Ebû Bekir'e karşı desteklemiş ve 1389'da hâce-i cihân unvanını almıştır. Muhammed tahta çıkınca vezir nâibi olan Melik Server daha sonra vezir tayin edilmiştir. 1394'te Nâsirüddin Mahmûd tarafından "sultânü's-şark" unvanıyla Kanpûr valiliğine getirilen Melik Server, II. Nâsirüddin Mahmûd'un Timur'un önünden kaçması üzerine kendi adına hutbe okutmuş-tur.

Madura Sultanlığı'nda kâidü'l-bahr (deniz kuvvetleri kumandanı) olan Hâce Sürûr 1344'te hâce-i cihân unvanıyla vezirliğe yükseltilmiştir.

Behmenîler'de ilk defa 1346 yılında İsmâil Muh'un Dekken sultanı olarak tahta çıkması üzerine Devletâbâd emirlerinden Nüreddin'e hâce-i cihân unvanı verilmiştir. Daha sonra İsmâil, Alâeddin Behmen Şah lehine tahtından feragat edince bu unvan vezir Seyfeddin Gûrî'nin oğlu A'zam-ı Hümâyûn'a tevcih edilmiştir. Ayrıca Vezir Esterâbâdî, Behmenîler'in meşhur veziri Mahmûd-ı Gâvân ve Behmenî valilerinden Dahnî de hâce-i cihân unvanı ile meşhur kişilerdir.

Bu tabir aynı zamanda Hz. Peygamber hakkında da bir saygı ifadesi olarak kullanılır (Dihhudâ, XII, 791).

BİBLİYOGRAFYA :

Yahyâ b. Ahmed es-Serhendî, *The Târikh-i Mubârakshâhi* (trc. H. Beveridge), Delhi 1986, s. 50, 58, 59, 101, 108, 109, 112, 114, 116, 123, 161, 163-165, 174-175; Abdülkâdir el-Bedâûnî, *Muntakhabu't-tawârikh* (trc. G. S. A. Ranking v.dğr.), Delhi 1986, I, 220, 222, 304, 309, 348, 359; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 377, 383, 407, 430-437; I. H. Qureshi, *The Administration of the Sultanate of Delhi*, Karachi 1958, s. 85; T. W. Haig, *Turks and Afghans*, Delhi 1965, s. 27, 58, 60, 64, 104; Nefîsî, *Târih-i Nazm u Neşr*, I, 259; Agha Mehdi Husain, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughlug*, Delhi 1972, s. 89, 104, 143-146, 161, 189; *CHIn.*, V, bk. İndeks; M. Habib - A. Begam, *Political Theory of the Delhi Sultanate*, Delhi, ts., s. 159; "Hâce-i Cihan", *İA*, V/1, s. 25; J. Burton-Page, "*Khwâdja-i Djahân*", *EF*² (İng.), IV, 907-908; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XII, 791.

ENVER KONUKÇU

HÂCE EMÎR ALİ

(bk. ALİ TEBRİZÎ, Mîr).

HÂCE HIZIR

(bk. HIZIR).

HÂCE HÜSREV CAMİİ

(bk. BEZİRGÂNBAŞI CAMİİ).

HÂCE MÎR DED

(bk. DED).

HÂCE MUHAMMED PÂRSÂ

(bk. MUHAMMED PÂRSÂ).

HÂCE UBEYDULLAH AHRÂR

(bk. UBEYDULLAH AHRÂR).

HÂCEGÂN

(خواجگان)

Osmanlı bürokrasisinde önemli kalem âmirleri için kullanılan bir tabir.

Farsça *hâce* (hoca) kelimesinin çoğuludur. Osmanlı bürokrasisinde "hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn" şeklinde geçmekte olup sadece Dîvân-ı Hümâyûn kâtiplerini ifade etmektedir. Kelimenin ilk defa ne za-

man kullanılmaya başlandığı bilinmemektedir. XVI. yüzyıla ait devlet bütçelerini ihtiva eden listelerde bu tabir yer almadığı gibi, kâtip zümresine mensup olduğu için divan kâtipleri hakkında etraflı bilgi veren Selânikî'nin 1563-1600 yıllarını içine alan *Târih*'inde de kelimeye rastlanmaz. Ancak Dîvân-ı Hümâyûn'un ileri gelen kalem erbabı için XVI. yüzyıl sonları ve XVII. yüzyıl başlarından itibaren kullanılmaya başlandığı söylenebilir. Önceleri yirmi beş civarında iken XVII. yüzyılda giderek sayıları artan hâcegân XVIII. yüzyılda Bâb-ı Âsâfî, maliye ve kapıkulu ocaklarının ileri gelen kâtiplerini içine alarak geniş bir kâtip zümresini niteleyici anlam kazandı. XVIII. yüzyıl ortalarında kethüdâ-yî sadr-ı âlî, çavuşbaşı, şıkk-ı evvel, şıkk-ı sâni, şıkk-ı sâlis defterdarları, nişancı, defter emini, reisülküttâb, büyük tezkireci, küçük tezkireci, rûznâmçe-i evvel, beylikçi, başmuhasebeci, mektupçu, şehremini, tersane, darphâne, matbah ve arpa eminleri, teşrifatçı, Anadolu muhasebecisi, atlı mukabelecisi, yeniçeri kâtibi, sipah kâtibi, silâhdar kâtibi, cizye muhasebecisi, maliye tarihçisi, maliye tezkirecisi, büyük ve küçük rûznâmeciler, piyade mukabelecisi, divan çavuşları kâtibi, cebeciler kâtibi, küçük evkaf kâtibi, kalyonlar kâtibi, ulûfeciler kâtibi, garîbler kâtibi, tophâne nâzırı, İstanbul ve Selânik baruthâneleri nâzirleri, sergi nâzırı ve başmuhasebe kesedarından oluşan çeşitli yetkililer ve kalem âmirleri hâcegân rütbesinde sayılmaktaydı (Vâsîf, I, 33). Zamanla hâcegânlık pâyeye olarak verilmeye başlanmış, birçok memur, vezirlerin divan kâtipleri, hatta taşrada görevli yüksek seviyeli kâtipler bu unvanla anılmıştır. Nihayet XIX. yüzyıl başlarında maliye ve mukâtaa memurları, hatta Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra Asâkir-i Mansûre nâzırı, muallim bostâniyân kâtipleri de hâcegân rütbesinde sayılmıştır.

Klasik dönemde Dîvân-ı Hümâyûn'un ikinci kubbesi altında genellikle hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn olarak bilinen büyük ve küçük rûznâmeciler, başmuhasebeci, Anadolu muhasebecisi, süvari ve piyade mukabelecileri, cizye muhasebecisi, Haremeyn muhasebecisi, mukâtaalar âmiri, İstanbul, Eğriboz, Bursa, Avlonya, Kefe, Haslar mukâtaacıları, teşrifatçı, büyük ve küçük kale tezkirecileri, maliye tezkirecisi, küçük muhasebeci, beratların tarihçisi, Haremeyn mukâtaacısı ve divitdârlar otururlar, ayrıca bunların

maiyetinde halife ve şâkirdleri de yer alırdı. Derecelerine göre hepsinin oturduğu yer ayrı ayrı belirlenmişti. Divan gündeminin hazırlanması, müzakerelerin kaydı bunlar tarafından yapıldı. Hâcegânın temsil ettiği dairelere ait defterler ise üçüncü kubbe altında sandıklar içinde bulunurdu.

Hâcegânlığa tayin (hâcegânlık tevcihi) her sene şevval ayı ortalarında yapıldı. Yıllık tevcihata tâbi hâcegân, derecelerine göre dört ayrı grup halinde sadrazam tarafından hazırlanır ve padişahın tasdikine sunulurdu. Üç defterdar, nişancı, reisülküttâb, defter emininin oluşun ve "menâsıb-ı sitte" denilen grup birinci; büyük rûznâmecî, başmuhasebeci ve Anadolu muhasebecisi ikinci; tersane, darphâne ve arpa eminleri, şehremini, masraf-ı şehriyârî kâtipleri üçüncü; maliye kalem âmirleri, piyade ve süvari mukabelecileri, kalyonlar kâtibi, bazı tersane kâtipleri, sergi nâzırı, Enderun ve Bîrun kâğıt eminlerinden oluşun otuz sekiz kişilik bir kâtip zümresi de dördüncü gruba teşkil ederdi.

Hâcegânlar maaşlı (ulûfeli) ve zeâmet yahut timarlı olmak üzere iki kısımdı. Zeâmetli divan kâtiplerine zeâmet gedikleri verilirdi. Padişah veya sadrazam sefere gidince timarlı ve zeâmetli kâtipler mutlaka sefere giderler, ulûfelilerin ise çıkan emre göre bir kısmı gider, bir kısmı kalırdı. Hâcegândan yaşlılar ve aktif hizmete gücü yetmeyenler bir miktar maaşla emekli edilir, bazıları sefere cebeli göndermeyerek sahip oldukları zeâmetlerle, bazıları da gümrükten almak üzere bir miktar maaşla emekli olurdu. Nitekim 1737 yılında hâcegândan Cem'i ve Mustafa efendiler cebelisiz sahip oldukları zeâmetle, Hâtemî Efendi günlük 100 akçe, Ali Efendi 90, Mehmed Efendi 60, Yahyâ Efendi 50 akçe olarak gümrükten aldıkları maaşlarla emekliye ayrılmışlardı (Subhî, vr.122).

XIX. yüzyılda nişancılığın önemini kaybetmesi üzerine bu görev ikinci sınıf hâcegândan kimselere verilmeye başlandı. 1250'de (1834) Mülkiye Nezâreti teşkil edilince bir kısım hâcegânlık mansıbları bu nezârete dahil edildi; böylece yeni rütbelere, yeni terfi usulleri benimsendi (Mehmed Süreyyâ, s. 40-41; 1254'te [1838] yeni idarî rütbelerin ihdası için bk. Lutfî, *Târih*, V, 114). Bu tarihten itibaren hâcegânlık imtihanla tevcih edilen bir rütbe olmakla beraber eski dönemdeki itibarını ve önemini kaybetti.